

LODEN¹

Nikada nisam bio lud za krpicama. U prvo vreme, iz sujete i ohole samouverenosti da je slika bitnija od okvira. Međutim, čak ni kada je tokom godina slika počela da ružni i propada, ni to nije izazvalo moju naklonost prema okvirima.

Postojala je, doduše, jedna stvar o kojoj sam maštao u ranoj mladosti: jedna, ali vredna. Ne radi se o farmerkama, koje su naknadno proglašene glupom kolektivnom fantazijom svih nas, stasalih u vreme poznog Brežnjeva; nisu u pitanju ni čizme koje bi išle uz farmerke, mada sam upravo na jedan takav prastari par na šniranje naleteo na buvljaku u centru Moskve, ne verujući sopstvenim očima. Iskopao sam ih iz stareža i smešta kupio, i posle nisam izlazio iz njih pet, a možda i svih sedam godina. Bilo je to dično i magično pokrivalo za noge domaće izrade – apsolutno jedinstven, muzejski primerak dubokih cipela, najfinije izrade. Biće da su vekovale u nekom predsoblju, ostavi, plakaru, da skoro nikad nisu nošene, da bi, najzad dospevši na tezgu preprodavca, te s obzirom na starost, bile ponuđene skoro džabe. Sećam se da se radilo o tričavih osam i po rubalja, što je bio dostupan luksuz za svakog poklonika.

Ipak, ne behu one predmet mojih maštanja.

Bio je to Loden, mantil od tamnozelenog štofa, sa dubokim šlicem otpozadi, koji je čitavom svetu, bez znatnijih izmena kroja, čitavo stoleće i po isporučivala Austrija. Proizvodnja je započela još u vreme imperije, sa jednim prepoznatljivim detaljem u stilu ampira: bio je to, zapravo, izvorno šinjel sa pelerinom. Ali čak i kada je ostao bez nje, zadržao je neizostavnu kožnu dugmad u obliku fudbalske lopte na malešnoj metalnoj kuki. Pre četrdeset godina ova divota je, kako se sećam, stajala četiristo rubalja, što je za mene bila nezamisliva svota.

Prvi put sam ga video sa sedamnaest godina, na jednoj zatvorenoj projekciji u Moskvi, u zimu 1976. godine. Ne sećam se da li je to bilo u Sojuzimnformkinu, u studiju ili u VGIK-u, gde se upravo odvijalo upoznavanje sa umetnošću trulog Zapada. Ali znam da je toga puta trulio Bunjuel, davala se njegova *Viridijana*. Sala beše mala, nekih četrdesetak sedišta, i kad se upalilo svetlo, ustade tip čvrste građe ali mekih crta, veoma pristojan, i reče gledateljki do sebe: „Čim sam vas video, znao sam da će se sve završiti tako što će rođaka Viridijana poželeti da se karta.”

Bile su to poslednje reči iz poslednjeg kadra filma, sve u svemu veoma tragičnog, i bezizlaznog. Izgovorivši ih uz zadovoljni osmejak, uljudni gledalac stade da nadeva svoj tamnozeleni Loden od nepropusnog vunenog sukna, što večito ostaje baršunasto meko – najudobniji i najpouzdaniji mantil na svetu, upadljivo buržujsku i pritom aristokrat-sku kabanicu tirolskih pastira, kojoj vlaga ne može ništa. U njoj će se potom zaputiti kući sa svojom izabranicom, gde će sesti za sto, pod abažur, jednako mek, tamnozelen i ka-

¹ Poglavlje iz knjige razgovora Tatjane Tolstoj i Aleksandra Timofejevskog *Istraga Persijanaca*, Moskva, AST, 2023: 173–202.

dar da spasi vlasnika svih napasti, baš kao i Loden. Dok napolju veje sneg, mokar i lepljiv, oni će piti čaj i igrati karte, zbijajući šale na račun te glupe pasije...

Drugi put sam mantil marke Loden video na Leonu u Lenjingradu.

Prešao sam tamo iz Moskve, avgusta 1976. godine, zaglavivši na nekom krajnje dosadnom institutu, i to isključivo da bih živeo u Piteru. A ko to ne bi želeo? Tamo su Rastreli, Kvarengi, Rinaldi, i svodovi, i lukovi, i prefinjene čipkaste ograde od kovanog gvožđa, i sve je vazdušasto, i sve treperi, i nema kraja povorci senki, i ne jenjavaju zvuci koraka.² Ali poneko nije iz sveta senki, već od krvi i mesa. Još je živa Olga Nikolajevna Hildebrandt-Arbenjina, udovica Jurkuna, dugogodišnjeg Kuzminovog družbenika, oni su uvek išli utroje. A sada ona ide sama, ili ne ide uopšte?

– Hoćete da proverimo? Hajdemo kod Olge u goste, Nađa je dobro poznaje, a Nastja može da joj telefonira – predloži Leon.

Stariji je od mene jedanaest godina, ima dvadeset devet, prema mojim sadašnjim i ondašnjim pojmovima on je spram 75-godišnje Nađe dete, ali svakog zove po krštenom imenu, često skraćeno, i uvek bez patronima, ali u toj familijarnosti nema ni razmetanja ni grubosti, skoro da nema, da budem sasvim tačan, već ima topline doma, ušuškanosti dečje sobe, nečeg od „našeg kruga”.

Leon je sin akademika, čini mi se dopisnog člana akademije, ali to nije bitno; suština je da je taj dopisni član – učenik akademika Orbelija, takođe Leona, legendarnog Leona Abgaroviča, fiziologa, inače brata drugog Orbelija, jednako legendarnog Josifa Abgaroviča, direktora Ermitaža, oca sa svoje strane isto legendarnog Miće Orbelija i muža sasvim legendarne Antonine, iliti Toće.

Orbeli je mit najnovijeg, intelektualnog Lenjingrada, ujedno poslednji mit Peterburga, i Leon, nazvan u čast Leona Abgaroviča, obitava u tom mitu od samog rođenja, u njemu se komotno i slobodno baškari, i budući upućen u sve interne stvari, sada po njemu vodi ekskurziju.

– Eto, vi ste uvereni da je Josif Orbeli satrap, skoro jednak Josifu Staljinu, pošto je za vreme njegove vlasti bio dugogodišnji direktor Ermitaža. A da li vam je, recimo, poznat onaj slučaj sa plemstvom, iz 1937? Vidim da nije. Tada se u Ermitažu pripremala izložba u čast Puškina, povodom stogodišnjice, i banuše nadležni drugovi u kontrolu, s pitanjem: „A zašto kod vas, družo Orbeli, radi toliko neosvešćenih, klasno tuđih elemenata iz redova plemstva, skrivenih neprijatelja sovjetske vlasti? Zašto ih sve ne rasterate?” I znate li šta je Josif Orbeli na to odgovorio? Vidim da ne znate. Josif Abgarovič je rekao: „Ma hajte, molim vas! Kakvo su oni plemstvo! Ima nekolicina što poznaje svoj rodoslov od osamnaestog, a dvoje od sedamnaestog veka. Pa zar je to plemstvo? Druga stvar smo mi, kneževi Orbeli, mi potičemo još iz dvanaestog veka, mati mi je rođena kao kneginjica Argutinskaja-Dolgorukaja. Tako da jedino sebe mogu da otpustim.”

I, ispričavši tu anegdotu staru četrdeset godina, Leon uzdahnu sa osećanjem pobedničkog bezizlaza.

² Stih iz pesme *Letniū sad* A. Ahmatove. (Prim. prev.)

U herojskom gestu Orbelija – zaklonio je ljude, zaštitio ih i spasao od progonstva a možda i od same smrti, preusmerivši napad na sebe – on ne vidi toliko junaštvo, u koje nije teško poverovati, već ceni sam gest: eh, kako im je samo odbrusio, milina jedna. U mitu o Orbeliju reč je pre svega o dojmljivoj prezentaciji: slika može biti i lažnjak, ali okvir se ne dovodi u pitanje; priča može biti sijaset, ali izvedba je jedna. U svetu suštih privida, u gradu gde se roje neprozirne tmuše, gde se sve prepliće i prožima sa opsenom i tlapnjom, postoji jedino: „eh, kako je rekao” – to je jedina utvrda, drž’ se ti samo nje.

E pa taj Mića Orbeli – on i Leon su vršnjaci, drugovi iz detinjstva – umire pre pet godina, ne doživевši dvadeset petu. Imao je urođenu srčanu manu, na grudima mu izrasla grba, čudo da je i toliko poživio.

– Mnogo mi je žao što niste zatekli Miću – veli Leon – sto posto biste se sprijateljili s njim. Premda se bavio biologijom, fiziologijom i svakakvom medicinom, spadao je u kategoriju „eh, kako je rekao”. Zna li da je napisao parodiju na *Poemu bez junaka*?

Obožavam *Poemu*, gubim pamet od nje, i evo, ona je najzad objavljena, doduše ne u celosti, mnogo je belina zbog cenzure, ali što je najvažnije, tu su sva tri dela, sakupljena u jednoj knjizi, crno na belo... I to tek što se desilo, a čovek koji je napisao parodiju na *Poemu* mrtav je već pet godina. Zaboga, gde je ta parodija? Pokažite mi je!

– Ne znam gde je parodija na *Poemu* – pošteno priznaje Leon. – Ali se zauzvrat sećam parodije na Severjanina i na litfondovski Koktebel. Evo, poslušajte!

I Leon, zaustavivši se nasred Litejnog, recituje:

*U čipkama tamariska, lebdivo slasnim,
Uz šuštanje mora stenama slankastim
Srmalimesečast litfondnoprohladni park
Omamljuje me aromatima juga.
Miris velebilja i nužnika! Kajsije i dinje!
Jarkobojnost Matisa i ažur Kaloa!
U velenužniku sam! U nužnomvelenju!
Trpko i sparno leto! Ah, zašto li prođe!*

Litfondnoprohladni park je gusto, groteskno parodičan, baš kao i velenužnik, dok je Leon, koji govori ove stihove, strog i elegantan; on je otelovljenje dendizma, bledozele-nog i pomalo frustriranog, a i kakav bi se drugi nosio u Lenjingradu!

Leonu to ne uspeva lako: on je patološki zdrav i potmulo normalan, ni jedne jedine perversije ili anomalije, ni u nagoveštaju. Temeljno oriban i solidno upakovan dečko s obrazima-skoro-epoletama, sa popalim po ramenima obraščićima-visuljčićima, kako je govorila moja prababa; krupno tridesetogodišnje odojče, kome iz usta izbija planinska svežina, i koje uvek ima novaca, što je u vreme naše hude mladosti već samo po sebi bilo dendizam.

Više se i ne sećam ko nas je upoznao, i da li je uopšte bilo dečaka,³ jer nije bilo potrebe za trećim – biće da su nam se pogledi sreli u „Sajgonu”: tako smo između sebe nazivali kafeteriju na uglu Nevskog i Vladimirskog prospekta, raskrslu svih puteva, do koje se lako dospevalo iz bilo koje tačke grada, i gde se lepo moglo glumariti po vasceli dan, godinu, pa i čitav život. „Sajgon” je uvlačio, usisavao, gutao bez ostatka, rastvarajući nas u besmislenom trupkanju i okapanju u redu kod Ljusje, koja je kuvala kratku triplu, ili kod Stele, koja je kuvala jaku kvadratnu kafu, sa malo vode. Sad nam je jasno da je Stela prodavala najobičniji espresso, koji se kuva svuda po svetlu, a u Italiji na svakom ćošku, ali u Sovjetskom Savezu se tih godina nigde nije spremao, ostajući nezamisliv i neverovatan.

Bila je to svojevrsna pobuna. Nesovjetski, čak skoro antisovjetski napitak, mnogoznačnog imena, groteskan u svojoj zgusnutosti, kao stihovi Miće Orbelija, više puta dnevno s nogu ulivan u sebe, pretvarao je posetioca, koji je skoknuo ovamo sa obične lenjigradske ulice, ako već ne u otvorenog protivnika režima, onda bar u nepokolebljivog unutrašnjeg neprijatelja, člana lože, koji je najzad dospeo kod sebi sličnih.

Antisovjetizam beše obavezan marker naše lože, ali ni izbliza jedini ili odlučujući. I prećutno smo svi bili antisovjetski nastrojeni, a kako inače, to se nikada nije podvrgavalo proveru, i bez raspitivanja bilo je jasno da bi bilo bolje da nas nema.

Važnije od toga bilo je obraćanje na „vi”. Odmah su na „ti”, još pri prvom poznavanju, jedan s drugim prelazili „oni”. „Ti si komsomolac? – Da! Hajde da se više nikad ne rastajemo.” Mi nismo postupali tako, mi smo se obavezno rastajali, i te rastanke smo cenili koliko i susrete, dok su „oni” pripadali narodu i partiji, i svim drugovima bez ostatka. Svaki od nas je pak držao do sopstvenog zabrana, gde je mogao da se sakrije, i gde niko nije smeo da ga uznemirava. A to, razume se, nije bio stan sa pogledom na park. Naše obraćanje jedan drugom sa „vi” odnosilo se pre svega na taj skroviti prostor, na *privacy*, na „ja plus”, što je upravo i razlikovalo „nas” od „njih”.

I onda lozinke – najvažnija stvar takvog života. Lozinka se uvek uzimala iz knjiga, muzičkih numera, umetničkih slika, i oslanjala se na naslov, ime, citat. Najtraženije javke te jeseni 1976. behu iz romana *Povratak u Brajdshed*. I sajgonska publika, razume se ne sva, već samo naša, podelila se na Sebastijane i Džulije Flajt i na Antonije Blanševe. Presudna je bila fiziologija. Lomni i krhki behu Džulije i Sebastijani, jer pre svih umire onaj ko ima purpurnocrvene usne i šiške do nosa; durašni i koloritni tipovi oba pola birali su Antonija Blanša sa njegovom vratolomnom, britkom ekstravagancijom, znakom nesumnjive vitalnosti. U tom, kako se danas zove, formatu, funkcionisao je Serjoža, što bi svakako trebalo opisati, dok je Leon nastupao drukčije. I prvi okončao svoj nastup.

Ali požurio sam unapred. Vraćam se javkama. Zbogom, divni moj prijatelju, nađi te sebi novu ljubavnicu, kao što sam i ja našla novog ljubavnika, nema tu moje krivice.

³ Aluzija na situaciju iz romana *Život Klima Samgina* Maksima Gorkog, gde glavni junak potiskuje svoju krivicu, relativizujući sam fakt postojanja dečaka – simbola sopstvene nečiste savesti – koji se utočio pred njim. (*Prim. prev.*)

Za nas su, i to ne samo tokom 1976. godine, već i tokom nadolazećih decenija, glavne bile *Opasne veze* Šoderlo de Lakloa, obožavani nevaljalci markiza De Mertej i vikont De Valmon, sa svojim zavodljivo-dosetljivim replikama, koje je na ruski nadahnuto prevela Nadežda Januarjevna Rikova. *Opasne veze* su se tu preplele sa velikom ruskom književnošću.

Rikova beše starija od mene bezmalo šezdeset godina. Upoznali smo se upravo 1976. godine, ubrzo nakon mog prelaska u Piter, jako smo se sprijateljili, i mnogo, mnogo viđali, skoro do same 1996. godine, kada je umrla – a ja sam u to vreme bio kolumnista *Komersanta* i napisao za novine sledeći tekst o njoj:

*U sovjetskom svetu, u kome su živeli svi savremenici Rikove, bez dlake na jeziku pisalo se samo za fioku, što je sa svoje strane krajnje podsticajno uticalo na kvalitet prevodne književnosti. Pod budnim okom cenzure, njena kompleksna aluzivnost, bez ijedne direktne reči, utemeljena na prinudnoj i namernoj nedorečenosti, na tananim reminiscencijama i karikaturalnim sovjetizmima, na naglim prelazima od grubog i očiglednog ka prefinjenom i jedvaosetnom, na upućivanjima na upućivanja, postaje svojina lenjingradskih literata – vršnjaka veka. Njihov eufemistički jezik, zadivljujuće novatorski a pritom savršeno ruski, beše, bez obzira na sve, i pomalo stran – makar i po ograničenosti svoga postojanja – i kao predodređen za prevode. U njima se i sačuvao. Rikova je prevodila sa svih jezika koje jedan obrazovan čovek valja da pozna – sa francuskog, italijanskog, engleskog, nemačkog: Igo i Lafonten, Makijaveli i Montenj, Larošfuko i Klajst, Šekspirovog Kralja Džona i *Opasne veze* Lakloa. Svaki od ovih naslova je postao klasičan, ali je poslednji ispao najgenijalnije. Vrtoglave verbalne piruete markize De Mertej i vikonta De Valmona, što spajaju vaspitnost i ironiju, aristokratizam i prostonarodnost, behu uobičajena praksa kruga kome je pripadala Rikova. Pošalice njene prisne prijateljice, legendarne Toče Izergine, supruge direktora Ermitaža, akademika Orbelija, kružile su gradom poput aforizama iz Nevolja zbog pameti, i bile prepričavane decenijama. Kao Puškinov junak, koji je celog života čitao samo jednu knjigu – *Opasne veze*, i nova pokolenja, vaspitana na prevodnom Laklou, smatrala su ovaj roman vrhuncem pisane reči i usmenog predanja, istovremeno.*

Gledam ovaj svoj tekst od pre dvadeset godina i vidim da je sasvim u duhu „eh, kako je rekao”. A vidim i to kako je Leon potisnut iz njega. Sve što se može, u saznavnom a ne čisto ličnom smislu, izvući iz mojih uspomena o njemu, sve se gubi u poređenju sa bilo kojim, ma i najsitnijim detaljem, koji se odnosi na Rikovu. Treba reći da je Leon organizovao ekskurzije po mitu Orbelija, dok je Rikova živela u njemu, i to u najdoslovnijem smislu: Antonina Izergina udala se iz stana u kome je dugo živela sa Nadeždom Januarjevnom.

– Baš mi je žao što niste zatekli Toću – govorila mi je N. J. – Sigurna sam da bi vam se dopala.

U krugu „eh, kako je rekao” Toća beše kraljica, ali „sve je podložno zaboravu, dušo moja, nisam ja za to kriva”; od bezbroj njenih dosetki sećam se da je članove politbiroa zvala „našim gomoljikama” i da su faraoni vladali milenijumima, pa se treba naoružati strpljenjem. I još priču o tome kako su jedne zime Mića i njegov prijatelj naumili da posete Ivana Aleksejeviča Lihačova na dači u Komarovu, gde je ovaj zacementirano bio kod nekog

u gostima. Toća ih savetuje: idite na skijama, zdravije je. Mića odlazi u podrum, gde se nalazi samo jedan par skija.

– Baš dobro – obradovala se Toća. – Jedan neka stane na levu, drugi na desnu ski-ju, i nek podavije drugu nogu pod sebe. I krenite. Možda će tako Ivan Aleksejevič najzad obratiti pažnju na vas.

Zrnce soli beše u tome što Lihačov ne samo što je voleo dečake, već i od toga više – invalide. Ivan Aleksejevič, legendarni prevodilac i pesnik, inače je pripadao krugu Kuzmina, i bio deo još jednog izazovnog lenjingradskog mita. Ovo su neki njegovi srceparateljni stihovi:⁴

*Mrtvi Mišenjka međ alejama
Remenom puteljak poravnjava,
Mrtvi Pećenjka se s vencima,
A Volođa s otrebinama preganja.*

Prilično ganutljiv primer onoga što su nam ostavili naši podrugljivci, ta nemilosrdno duhovita spadala, među kojima je i Lav Ljvovič Rakov, stalni junak priča Nadežde Rikove.

Intelektualac i lepotan, kome je žena Ajzenhauera rekla: „Mister Rakov, vi ste jedini muškarac u SSSR koji ume da nosi šešir” – beše barabar s Kuzminom, živi u njegovim stihovima i dnevničkim zapisima, njemu je posvećen „Novi Gulj”. Rakovu nije stran ni Orbelijev mit, on je tamo i junak i pripovedač; slučaj sa plemićima koje je zaštitio Orbeli 1937. godine ispričala mi je N. J. prema rečima Rakova, koji je radio kao naučni sekretar u Ermitažu. Samo što je u njoj, Nadeždinoj, verziji ova istorija imala i nastavak, koji je Leon ili smetnuo s uma, ili se potrudio da zaboravi: zaštitivši saradnike od vlasti, Orbeli se ubrzo, nečim iznerviran, grdno razgalamio, pripretivši da će napujdati pse na njih; to nije bilo u duhu „eh, kako je rekao”, jer su te psine noću odista patrolirale prizemljem Ermitaža, nemetaforično rasterujući lopove. Tako da je Josif Abgarovič ipak bio nekakav satrap, istina ne kao Josif Visarionovič, već više kao Kiril Petrovič Trojekurov,⁵ u najboljoj ruskoj satrapskoj tradiciji.

Trebalo bi sakupiti uspomene na Rikovu. Ali prvo da završim sa člankom iz *Komersanta*. Tamo stoji još i ovo:

Prošlost, koja je nestajala pred našim očima, bilo je moguće rekonstruisati prema njenim pričama. Retko umna i obrazovana, ona nije imala poverenja u ono apsolutno i stalno je zagovarala ono relativno, skoro parodijski žučno i u isto vreme nežno i pomirljivo izjavljujući „ne podnosim pošešonski sir” ili „mrzim dinamično slikarstvo” ili „ne trpim rusku ideju”. Po pravilu blagočestiva, svoju netrpeljivost svagda je izražavala svečanim tonom. Sopstvena osećanja prema pobeđničkoj sovjetskoj vlasti izlila je u stihove s kraja dvadesetih godina: „Po-

⁴ Odlomak iz pesme sa pogrebnom temom *Vot prošelsja po sosne rubanok* (1932) i natuknicom na bizar-nu makabričko-homoerotsku strast Lihačova, koju je u romanu Jarčeva pesma suptilno parodirao K. Vaginov, preko lika Koste Rotikova. (Prim. prev.)

⁵ Junak Puškinovog romana *Dubrovski*. (Prim. prev.)

put zlatnoga stega / Može se mržnja pronaći". Odista nije imala simpatija za rusku ideju, baš kao ni za dinamiku u slikarstvu, „obožavajući" svaku statiku: kvatročento i sledbenike Leonarda, Đordoneovu Juditu i Svetu Agatu Bernardina Luinija, koja „tako ravnodušno gleda na svoje odsečene dojke", avangardu dvadesetih, i osobito nadrealiste, u stvari sve što čini izvestan sraz ili sudar, sve metafizičko i dvosmisleno ili čak prosto nedolično – ono što i danas mnogi vole, ali naravno ne iz istih razloga. Nemoguće je objasniti u čemu je razlika: to je umrlo zajedno s Rikovom.

O ruskoj ideji ću govoriti nešto detaljnije. Nju je u poeziji, od Puškina do simbolista i dalje, ona cenila kao stihove – i mrzela kao ideju. Ono što je dobro u umetnosti, loše je u politici, i obrnuto – Nadežda Januarjevna strasno se držala ove maksime.

Tu je ono osnovno – strast. O njoj je Rikova imala čudesnu priču, koju sam ne jednom čuo od nje. Leta 1924. bila je u gostima kod Vološina u Koktebelu, gde su u to vreme bili Brjusov sa Adalis, Ostroumovom-Lebedevom, Andrej Beli i drugi divni ljudi. Bila je to jedina uspomena koju je Rikova zapisala, na molbu muzeja Vološina, inače bi se sačuvala samo u sećanjima njenih sabesednika. Evo i svojeručnog zapisa Nadežde Januarjevne:

Jedne večeri počeo u Vološinovom letnjakovcu razgovor o komparativnim vrednostima kultura – ruske i zapadne. Sa svim žarom samouverene mladosti, naravno nedovoljno „naoružane znanjem", ja sam se (u to vreme ubeđeni pa i zagriženi zapadnjak) založila za kulturu od kamena i metala, a protiv one drvene, za suvoću protiv vlažnosti, za odmerenost i razgraničenost protiv svakojakih bezmernosti i bezgraničnosti, za relativno protiv apsolutnog itd. itd. Ne sećam se detalja prepirke. Podigla se strašna galama. Andrej Beli je bio van sebe, što i nije bilo teško postići. Izazvan, načinio je taktičku grešku, i razvikao se na mene: „Devojčice! Kada doživite moje godine, onda ćemo razgovarati!" To su odmah iskoristile moje dve drugarice, još mlađe od mene, a uz to i velike protivnice svakakvih autoriteta, i uzvatile mu istom merom: „Uh! Argument na osnovu razlike u godinama! Pa to je poslednje! Sramota!" Ulje na vatru dolivao je i profesor A. A. Bajkov, koji me je zdušno bodrio: „Pravilno, tačno velite: šta traže naše drvene crkvice naspram njihovih katedrala od kamena; padaš s nogu od šipčenja, prelaziš na stotine vrsti, a oko tebe sve same močvare i kolibe, ni traga od kulture!"

Maksimilijan Aleksandrovič se držao tako kao da su strane u diskusiji ravnopravne. Mada bi lako mogao da me ismeje (i zaslužio) – on je počeo da izliva jeleju svojih reči i na Belog, i na mene, i mi ubrzo utihnusmo.

Kao mali iskorak u stranu, navodim finale ovog memoara, o šetnji do Karadaga:

Jara beše strašna. Ali u daljini, iznad visoravni sa koje danas poleću jedrilica, počeo se da gomilaju veliki lubičasti oblaci. Nevreme se stuštilo na nas pre nego što smo stigli do prevoja. Razbežasmo se, kud koji. Ja se obretah s petoro-šestoro slučajnih saputnika u pudarskoj kućici bugarskog vinogradara. Beše tesno i mokro: kiša je prodirala kroz pukotine. Najzad se sve počeo smirivati. Na nebu se pojavio plave pruge provedrice, pokisli, sveli pelen snažno zamirisali bliskim i u isto vreme posebnim aromatom – za mene je to miris sreće. Uto pred nama izniče (upravo izniče) Maksimilijan Vološin. On se, kao brižni pastir, zaputio da pronađe zabludelo stado svojih gostiju, zavirući redom u kolibe, pod svaki grm. Tako je banuo i kod nas. Ugledala sam njegovu maljavu ruku sa dugim rašljastim štapom, obnaženi torzo, mitsku glavu sred omive-

nog, još oblačnog ali već plavog neba. Da, to zaista beše genius loci, nalik kućnom ili šumskom duhu. Veliki pan Koktebela. I uvek, kada se setim Maksimilijana Aleksandroviča, vidim i osećam pre svega to: kolibu, vazduh posle oluje, suv polen natopljen kišom, i glavu, kosmatu, bradatu, razrogačenu, sa tračkom brige u očima („pa kako vam je ovde?“) i obiljem razdraganosti („tako vam je to kod nas u Koktebelu!“).

Obe ove scene su u nesumnjivom sazvučju: prirodna i verbalna nepogoda, i ovde i tamo gromovi i munje, i brižni pastir što okuplja svoje stado; i obe pripadaju svetu koji je – netragom nestao. Nema ga više. Ali i sada bih suprotnost Evrope i Rusije pokušao da formulišem na isti način – kao kulturu metala i kamena protiv kulture od drveta, kao suvo spram mokrog, kao odmerenost i razgraničenost protiv bezmernosti i bezgraničnosti, kao relativnost protiv apsoluta, tragao bih za ovim epitetima, u duhu istog onog „eh, kako je rekao“, i ne bih našao ništa tačnije. Možda mi i ne bi palo na pamet da sam to naučio od N. J., tokom naših razgovora, kao ni to da metalna i kamena kultura ni po čemu nije bolja od drvene, baš kao ni manjak od viška vode. Pasioniranost izvrće svaku konstrukciju, ono što strasno mrziš – skoro da voliš. To preoblikovanje, koje i nije drugo do sloboda, isto sam naučio od nje.

– Ne treba se plašiti protivurečja – govorila mi je Rikova. – Plaše ih se jedino glupaci koji u svemu traže celovitost.

Iz ovoga ne sledi da se ona iz zapadnjaka pretvorila u fundamentalistu narodnjačke orijentacije – daleko bilo; ostala je ubeđena zapadnjakinja, sva od kremen-kamena i nerđajućeg čelika, ali je pritom sve znala i razumela o narodnjaštvu, skoro čulno se srodila i prožela njim, glorifikujući ga u ozračju te jarosne, zagrižene netrpeljivosti.

Ondašnja politika poznavala je svakakve vratolomije. Jedna od glavnih tema naših razgovora bio je Nadeždin „prelazak na poziciju“, kako je to ona sama zvala. Komplikovana stvar. Kako se desilo da odrasla, prepametna devojka, iz kulturne plemićke porodice, uz to sa Krima, koja je zatekla beli pokret nadomak sopstvenog dvorišta, očajnički mrzeći boljševike, kako se moglo desiti da im odjednom poveruje, i to iz dubine duše? I da u tome daleko dogura. Nadežda Januarjevna je pričala kako se u logoru, gde je dospela za vreme rata, upoznala sa jednom lekarkom iz Kijeva, inače dobrom ženom, mnogo jednostavnijom nego sama N. J. koja je dobila rano obrazovanje, govorila pet jezika, komunicirala s najumnijim i najkreativnijim savremenikima i tako dalje, i tome slično. Ali ništa nas ne može zaštititi ni od čega, a pogotovo ne od zadržanih, žilavih opštih mesta, i Nadežda Januarjevna je jednom, pred svojom novom prijateljicom, prokomentarisala nečiju sudbinu: „Sa svoje strane sam uverena da je zaveden, sigurna sam da nije svestan mnogo toga.“ Drugarica se skamenila: „E pa onda ste s pravom zaglavili. Ako ste u to uvereni i čak sigurni, tako vam i treba.“

Nadežda Januarjevna je ovo smatrala najpresudnijom replikom s kojom se suočila u životu. Od nje je, zapravo, i počelo brojanje unazad, preobraćanje N. J. u vatrenu protivnicu svega sovjetskog, koju sam i ja upoznao.

Ali, ipak, kako je moglo da se dogodi to okretanje boljševicima, šta ga je izazvalo, pokrenulo? Nadežda Januarjevna se pošteno trudila da mi odgovori na to pitanje.

– Krajem dvadesetih sam čitala *Propast Zapada* – prisećala se. – I užasno shvatala da je sve što je tamo napisano istina. Nikakva metafora, najobičnija dokumentarna istina. I sve oko mene je išlo tome u prilog. U Evropi je upravo počinjala depresija. Loše joj se pisalo. To samo znači da je Špengler u pravu, i gadovi-boljševici su u pravu, kapitalizam je, nažalost, na izdisaju, ali šta možemo? Došlo je novo vreme, i treba se navikavati na njega, to je neizbežno.

– Pa dobro, odnosno nije dobro, jer ste zaključili da je zlo pobedilo, ali kako, zbog čega se pretvorilo u dobro?

– Čujte, nijednom čoveku ne fale konflikti, to je normalno. Ne treba se bojati protivurečja, ali nema potrebe ni da se od njih pravi kult. Čovek teži da bude u slozi sa okolinom. I to je sasvim normalno. Bila sam siromašna u vreme NEP-a, nije bilo posla, ni traga od novca – a onda su se pojavili i posao, i plata. Baza određuje nadgradnju, dobro kažu gadovi.

– Ali oni nisu bili samo gadovi, spokojni i bezopasni. Oni su bili aktivni, krvožedni gadovi, a osim toga i agresivne neznalice, kako to niste primetili?

– Primećivala sam, još kako. Ali mi se pričinilo nešto drugo. I to drugo je sve zaklanjalo i potiskivalo. Dešava se, zar ne? Zaboravite sad na univerzalizam, na nemačku filozofiju. Bolje da vam ispričam jedan slučaj iz života.

Bilo je to tokom vrelog maja i juna 1936. godine, vrelog u prenesenom smislu – već su počela hapšenja, ali i doslovce: beše to sunčan dan, pa čak i večer beše sunčano, kada je Nadežda Januarjevna sela da večera u društvu Rakova, pomenuvši zajedničku nevolju. Naime, uhapsili su N.-a koga su oboje voleli, bezazlenog N.-a koji nije ličio ni na trokističko-zinovjevskog zlikovca, ni na japanskog špijuna. Oh, ah, kako ružan nesporazum, ali će se sigurno sve srediti i, videćete, N.-a će osloboditi, a sunce sija, i ne žuri da zađe, predstoji im bela noć i ceo život pride, nemaju ni trideset pet godina, i slavuju pevaju kao ludi. I Nadežda Januarjevna, zažmirivši od toga što upravo namerava da kaže, razgovetno izgovara:

– A znate li, Lave Ljvoviču, ma šta se tamo izdogađalo, ovo je moja zemlja, moj narod, moja vlast.

Lav Ljvovič se zapanjio.

– Stvarno? Baš tako? Vaša vlast? Zaista? Pa recite mi onda, Nadežda Januarjevna, zašto ste vi to sklepali N.?

Pričajući o tome, N. J. se smeje.

– Ja sam, naravno, zadrhtala od tog pitanja, zadrhtala sam, ali sam ga trenutno potisnula. Prečula. Kao prava pravcata bena.

Sećam se i druge priče o Lavu Ljvoviču. Prvih dana rata N. J. ga je srela u jednoj lenjingradskoj ulici:

– Lave Ljvoviču! Lave Ljvoviču! Šta se to dešava! Kakav užas!

On je spokojno pogleda.

– Što ste se tako unervozili, Nadežda Januarjevna! Doći će Nemci... Ali, kao što znate, neće dugo. Pre ili kasnije će ih isterati Amerikanci. A onda... – lice Lava Ljvoviča po-

primi zamišljen izraz. – A onda će svi čitati Dikensa – i, počutavši, dodade – a ko neće, taj neka ne čita.

To beše kraj juna 1941. godine, a već u julu je Lav Ljvovič stupio u Crvenu armiju kao dobrovoljac, probijao blokadu, da bi rat dočekao kao pukovnik i direktor Muzeja odbrane Lenjingrada, kuda su žitelji grada pod opsadom odnosili svoje zadnje relikvije, sav svoj jad, sve što su sačuvali i otpatili.

Paralelno sa radom u muzeju, Lav Ljvovič se prihvatio i rukovođenja javnom bibliotekom – u gradu su ga znali kao „blokadnog direktora”. U muzeju je već i po prirodi stvari bilo mnogo oružja, nema veze što je bilo zastarelo i zarđalo, iz njega se ipak nekad pucalo, a moglo se upotrebiti i za atentat na druga Staljina: znači, u njegovom sakupljanju zacelo je bilo zle namere. Muzej je zatvoren i poharan, dragoceni eksponati su razvučeni, a sam Lav Ljvovič poslat na „zatvorsku kaznu od dvadeset pet godina, s gubitkom građanskih prava od još pet godina”.

Posle je ovako komentarisao presudu: „Dobro, dvadeset pet godina robije ću izdržati, ali, posle svega, čitavih pet godina da ne mogu glasati – izvinite, to je odveć okrutno!” Opet prepoznatljivo „eh, kako je rekao”, u njemu svojstvenom maniru – blage, čak najblaže moguće ironije, ne može biti nežnije i ubitačnije.

Ako već moraš da se zaljubiš u devojčicu, onda neka to bude Toća, ako u dečaka, onda pak Rakov, kakve to ima veze što više nisu živi? Zanosna Toća nije osvojila samo Orbelija, već i Ščegoljeva, i Punjina, dok je Lav Ljvovič bio zaista jedinstven, bez svake ordinarno-pogane androgenosti, uman i muževan, kombinacija koja odavno nije u optičaju. I pored svog elokventnog intelekta, on beše sasvim dečak-dečak, maštao je da bude mornar, ali ga zbog porekla nisu primili na akademiju, pa je morao da postane istoričar – i da posle u staljinističkom logoru sastavlja „Najnovijeg Plutarha”, razume se šaljivog.

Ali izložbu ruskog oružja je, tridesetih godina u Ermitažu, najozbiljnije pripremao, a izašavši iz logora, predano je radio na knjizi o uniformama.

Uniforme 1976. godine nisu pak bile na visokoj ceni – pristojna odeća morala je biti brendirana. Leon je cenio proverenu marku mantila Loden, viski i cigarete iz „Berjosske”, i očekivalo se da, kao sin dopisnog člana, prošeta ćerku nekog akademika ili pisdočku, kako su tada nazivane ćerke pisaca. Bile su mu na raspolaganju i jedna i druga, naizmenično.

Bio sam prisutan pri smeni straže, zadužen za još malo pikantnosti u toj neobičnoj kombinaciji.

– Mi smo kao Kuzmin, Jurkun i Hildenbrandtova – sav srećan izjavi Leon. – Ja sam Kuzmin, a vi ste, Šuročka, Juročka.

– U stvari, obrnuto. Nije Kuzmin bio oženjen Hildenbrandtovom, već Jurkun. Izlazi da ste upravo vi Juročka, inače ne štima.

– Odlično – odmah se složi on. – Onda smo mi članovi klana Mereškovski: Dimitrije Sergejevič, Zinaida Nikolajevna i Filosofov, oni su isto išli utroje. To se slaže!

Ali ni to se nije slagalo, mi smo retko išli utroje, Leon se družio sa Serjožom, o kome bi svakako trebalo pisati, i sa još hiljadu drugih. Sretali smo se u „Sajgonu”, gde bi

nam se obavezno neko prišljamčio, i išli bismo zajedno kojekuda – po parkovima, dvorištima, paradnim ulazima – da šljokamo. U Piteru ima božanstvenih ulaza, ulazili bismo u njih kao u dvorce, ali mogli smo se naći i u restoranu, za stolom sa belim čaršavom, recimo na Vitebskoj stanici, pred polazak voza za Carsko (tada g. Puškin), ili u povratku otuda. Tamo se moglo lepo večerati, vruć bujon s jajima odlično neutrališe alkohol što kola venama, tamo je modernistički šank s ogledalima, kao u Foli-Beržeru, i čovek poželi da zaroni u njegovo stakleno jezero, ispunjeno bleštavim odrazom lustera, posebno ako se mnogo pilo, a na povratku iz Carskog toga bar nije manjkalo.

Kretali smo za Carsko selo slobodni, veseli i nacvrčani, takav je i ovdašnji *genius loci*. Put do, a zatim od stanice do parka, vodio je pored poznatih lokala, gde se točila ili votka, ili konjak, ili porto. Poslednja štacija ličila je više na neku poslastičarnicu, i nalezila se kod samog ulaza u Jekaterininski park, u čije aleje smo se survavali, već dobro naronoljani; kad tamo – Hladno kupatilo sa dvoranama od ahata, ruine Kineskog sela, Herakle Farneški i puškinska devica kraj vode, i naš Agamemnon koji je dospao iz osvojenog Pariza, i lipe, lipe, lipe, i bezbroj lira obešenih o njihove grane. I belokrila priviđenja na mutnom staklu ribnjaka što u obamrlom milju oživljuju sred polumraka.⁶ To se odnosi na veliki carskoselski ribnjak, i naš konačni cilj, dugoočekivano pristanište, restoran „Admiralitet”, posle čega nam je samo nebo bila granica. Dok pod zvezdama, iz tame noći, kô odraz slavne prošlosti, izranja zlatna kupola...⁷

Za ranih oktobarskih večeri nismo više u obamrlom milju ulazili u vodu, mada tome, svakako, posle toliko ispijenog alkohola i unutrašnje vatre, nije bila uzrok hladnoća. Praćakanje u jezeru, poletno i prštavo, a inače i strogo zabranjeno, beše vrhunac našeg vinskog i rakijskog tripa, leti u svakom slučaju, pa i tokom septembra, sred zlatnih kupola jeseni. Kupanju je redovno prethodila logoreja, u čemu je prednjačio Serjoža, ali ne mogu da se setim o čemu je bila reč – sve je potonulo, otišlo pod vodu ćutljivog jezera; posle više decenija ponovo se oglasilo, i to sasvim neočekivano.

Evo kako je to bilo. Napišem ja na Fejsbuku tekst, njega šeruju, lajkuju ili ne lajkuju, kako to već ide, i neki čovek se odazove komentarom: „Šura s godinama postaje sve gluplji. Pre dvadeset pet godina, kada smo se, pijani i golišavi, stuštavali s obronka u Carskoselsko jezero, glava mu je bila znatno svežija i oštroumnija.”

Pojma nemam ko je autor. Nisam mu prepoznao ni ime, ni prezime, ni lik – samo vidim da je prilično sujetan, razbacuje se godinama besomučno, kao da leti u jezero. Jer tamo se jesmo stuštavali, ali ne pre dvadeset pet, već pre celih četrdeset godina. Kasnije sam batalio tu zanimaciju, koja je zapravo počela tako što je Leon krenuo da spasava nekog tipa koji se pijan uzverao na srebrnu ivu, i s nje bućnuo u vodu. Leon ga je izvuкао, ali je izgubio ključeve od stana, ritualno ih prinevši u žrtvu Carskoselskom jezeru. Mora da smo pomislili da je jezero prihvatilo žrtvu i dalo nam svoj blagoslov. A možda je sve išlo obrnutim redosledom, i spasavanje se srećno završilo, pošto to behu vode u kojima je Leon već uveliko plivao. U svakom slučaju, poetični blagoslov nije bio presu-

⁶ Stihovi iz pesme F. Tjutčeva *Osenneŭ pozdneŭ poroŭ*. (Prim. prev.)

⁷ Završni stihovi iz pesme F. Tjutčeva *Osenneŭ pozdneŭ poroŭ*. (Prim. prev.)

dan. Leon je s nekim morao imati dogovor, inače ne bismo mogli da se bezbrižno majmu-
nišemo u Velikom jezeru, u kome je kupanje strogo zabranjeno. Kako smo ulazili, otku-
da, po kom osnovu?

U epistoli poslatoj preko Fejsa posle četrdeset godina mene je najviše zainteresovao
onaj obronak sa koga smo se pisac uspomena i ja stušavali u vodu. Valjalo bi ga otvore-
no pitati. Trebalo bi napisati: tako i tako, zdravo da ste, nepoznata starino, prošlo je mno-
go desetleća i nije više važno šta nas je spajalo, i da li je uopšte išta, i otkuda vi i ja pijani
i golišavi u istom jezeru, ni to nimalo nije važno, nimalo, već je važno jedino to – gde be-
še taj obronak, i kako smo se uspinjali na njega a potom stušavali u vodu, ispričajte mi
to, budite tako dobri! I šta će on odgovoriti? Ta, jamačno se i ne seća, ne zna, a ako i kaže
nešto, sigurno će slagati: i koga briga gde je bio taj obronak, i da li ga je uopšte i bilo.

Mehaniku te alkoholne raspuštenosti Bog je sakrio od mene, verovatno ne slučaj-
no, teško da bih je mogao pojmiti: u trenutku ulaska u vodu svest beše već posve mutna,
svakoga od nas, ne samo moja; sva tela, duše, misli, ruke, noge behu upleteni i pomeša-
ni u težnji da se postane jedna celina, u snažnom porivu za tim, ali i suprotno od toga –
u težnji da se što pre odvojiš, i otplivaš, sa Česmenskim stubom u daljini, na kraj vode-
nog stakla, sa zvezdama na nebu, i pod nogama, dok sve naokolo izgara, a mi plivamo
okruženi užarenim bezdanom.

Odlazak u Carsko selo, sa ovim ritualnim kupanjem, pijanim i raspusnim, narav-
no da je u pozadini imao žudnju da se zaboravi na Brežnjeva, na 1976. godinu, da se iza
sebe ostavi sve ono sovjetsko i antisovjetsko, podjednako beznačajno; da se odistinski
vine nekamo, bilo je dovoljno biti mortus pijan i zagnjuriti se u kupku. Ali meni nije po-
trebno da odlepip, i ne treba da se prethodno nalijem, i nije mi toliko nužna kupka, čak
nije obavezno ni da se nađem u Carskom selu, dovoljno je da odem u Kazansku (tada ul.
Plehanova) i zazvonim na vrata. Tamo me čeka čitav svet, koga već šezdeset godina ne-
ma.

U stvari nije baš sasvim tako. U sobi Nadežde Januarjevne na mene se obrušavala
kolekcija agitacionog porcelana – nesporno jedinstvena. Tanjiri sa sportistima i kolho-
znicama, i čak sa nekim suprematističkim Iljičem, bili su gusto načičkani po zidovima.
Tamo su se mogli videti i nadasve plahi damski akvareli Olge Hildebrandt, sa kojom je
N. J. celog života prijateljerala, porodična minijatura s početka devetnaestog veka, upe-
čatljiva egipatska mačka od bronz, nalik psu, carskog držanja, na modernističkom pi-
saćem stolu, stara tri hiljade godina, kakva i danas živi u kući moje pariske prijateljice,
dok je ceo suprotni zid zauzimala ogromna biblioteka francuskih, engleskih, nemačkih,
italijanskih i ruskih knjiga. Tu su još bile i crvene nikolajevske fotelje. U koju epohu bi
spadala ova celina? Mislim da, sa svim svojim posebnostima, to beše poslednji refleks
sveta Mihaila Kuzmina, čiji je tvorac preminuo 1936. godine – od starosti umrede spa-
dalo to.⁸ Ja sam ovamo dospao posle tačno četrdeset godina, kada je još sve disalo, cvr-
kutalo, i ništa, ali zaista ništa, nije još postalo beživotna muzealija.

⁸ Stih iz pesme *Podval pamjati Ane Ahmatove*. (Prim. prev.)

Ovaj svet pre svega beše slobodan. Možeš imati u plakaru mantil marke Loden, ali i ne moraš. Čak ni plakar ne moraš posedovati. Lepo je s okvirom, ali i bez okvira isto nije loše. Prirodnost je kanda i ponajbolji okvir.

Jednom je kod N. J. svratila neka dama, već je bila prevalila sedamdeset, koju je bez kišobrana iznenadio julski pljusak. Stan beše zajednički, kupatilo zauzeto, a odeća skroz mokra. „Gledajte ka Nadeždi Januarjevnoj, mladiću, to je zanimljivije od onog što vam mogu pokazati”, reče mi starica, svlačeći preko glave haljinu, da bi je okačila da se suši. I stvarno, zašto bi sedela mokra i zebila na pravdi boga.

Taj svet beše prećutno biseksualan. Šta reći? Većina tabua za njega nije postojala.

– Ukratko, da sam muškarac, ne bi mi se digao na njega – zaključila je N. J. svoju priču o našem zajedničkom znancu i njegovom novom ljubavniku, koji joj se nije dopao. Složena, višespratna perverzija ispoljena u ovoj rečenici nije bila tu zarad karakteristike nekog neuglednog tipa – bog s njim – već jedino zarad efekta. Vrednost je u izrazu, a ne u osobi. To je „eh, kako je rekao” u svom punom sjaju.

U samom procesu korišćenja reči, baš kao i u procesu njihovog razumevanja, nalazilo se posvemašno prurušavanje. Ni Dante ne mogaše bez mineta; i Petrarka njime doseže vrh sveta; negovao ga je i tvorac Magbeta; [...] i danas on pleni srca poeta.⁹ I tako dalje, dosledna zamena jedne reči drugom, do samog kraja. Parodisti su se rado poigravali Puškinom.

Nadežda Januarjevna je dospela na robiju upravo zbog travestiranja. Bilo je to za vreme rata. N. J. nije bila u Lenjingradu, već u evakuaciji, ali je i tamo, kao i svuda, vladala glad. Jednom je, baš kao poručen, stigao tovar šargarepe, prava pravcata gozba, i drugovi odluče da Rikovoj uruče orden za ispoljeni patriotizam: N. J. je burno doživljavala pobeđe naše vojske, obeležavajući ih na karti zastavicama. Orden beše šargarepa nepristojnog oblika: ogroman falus, sa nečim nalik testisima pri dnu. Isto „eh, kako je rekao”. Izgled ovog ordena izazvao je grupni smeh. Uveče su odsmejali svoje, a izjutra su zaplakali: svi behu uhapšeni.

Travestija, zapravo, i razlikuje Kuzminov krug od Ahmatove, kod koje se nižu sve same patetične konstante. „Na našem satu kucnu čas hrabrosti, i hrabrost nas napustiti neće.”¹⁰ Ahmatovljevska hrabrost se ne prurušava. „I ako nekad u zemlji ovoj smisle da spomenik mi isklešu.” To ostaje bez komentara. „A tamo gde Majka stajala je nemo, niko se nije usudio da gleda.”¹¹ Ovde Majka s velikim slovom, a tamo – šargarepa.

I pored neobuzdane slobode izražavanja moje domaćice koja, osim što je bila hari-zmatična i nesputana, beše i pristalica sočnog narodskog govora – doticali smo svaka-kve teme, bez dlake na jeziku – nikada je nisam pitao o njenim odnosima s Toćom: bilo bi to nezamislivo, apsolutno nepristojno pitanje. O kitama, da, možeš govoriti koliko ti volja, ali o osećanjima – ne, zavirivati u tuđu dušu nikom nije dozvoljeno: krajnja lasciv-

⁹ Popularni travestirani stihovi pesme *Sonet* A. Puškina, gde je izvorna reč „sonet” zamenjena rečju „minet”. (Prim. prev.)

¹⁰ Stihovi iz pesme *Mužestvo* Ane Ahmatove. (Prim. prev.)

¹¹ Stihovi iz pesme *Raspatie* Ane Ahmatove. (Prim. prev.)

nost izraza zapravo je prikrivala krajnju stidljivost, učestalo korišćenje „ružnih” reči prilično je pouzdan znak celomudrenosti.

Celomudrenost je otvorena, ona nema čega da se stidi. Ubrzo posle našeg poznanstva, N. J. je odlučila da mi pokaže Toću; latila se albuma s fotografijama, tamo je nije našla, bez ikakve potrebe pomerila je neku knjižurinu, izvukla odnekud staru najlon kesu punu fotografija, ali ni tamo nije mogla da je nađe, te je, iznervirana, svu sadržinu istresla na sto i počela da prebira po njoj. „Tu je i ovaj, i onaj, samo najrođenijeg nema, gde li može biti... i ova je zbog nečeg ovde...”, govorila je sve bešnja, izbacujući ono nepotrebno iz hrpe u kojoj su se nalazila sve sama čuvena imena ruske kulture; kod svake fotografije poželeo sam da se raspitam kako je nastala i slično, ali N. J. očividno nije bilo do toga. Najzad je našla malecnu, ukrivo opsečenu sliku, pohabanih uglova: izvorno je to bio portret njih dve, ali kada su se rastajale, podelile su fotografiju, Toća je uzela Nađu, a Nađa – Toću. Prava pravcata vojnička albumska lirika – kod najkulturnije, najintelektualnije žene koju sam ikada poznao.

I mi smo imali slične albume. Jednom je Leon pozvao na večeru mene, Serjožu i devojku koja je želela da se upozna s njim. Devojka isto beše nečija ćerka ili unuka. Bio je pozvan i neki tip koji se ničim nije isticao. Večera se sastojala iz Leonove pričuve – verbalne i alkoholne, onoga što je sledovalo vanrednom članu, što se kupovalo za devize ili donosilo iz inostranstva. Bili su to neki okrnjci, ali u velikim količinama. Jasno se sećam jedino viskija, koji sam tada, i to s izvesnim gađenjem, prvi put probao, i do danas ne razumem po čemu je bolji od seoske prostonarodne brlje. Ali bio je to simbol nedostupnog inostranstva. Uz viski je išlo i drugo deficitarno piće, sigurno da je bilo džina, konjaka, naravno francuskog, crnog i belog suvog vina, čincana ili martinija, ili njihove mešavine, pa bejlis liker, koji je zbog nečeg smatran oličenjem izvrsnosti, najzad smo ja, Serjoža i onaj tip koji se ničim nije isticao doneli po flašu svoje mučenice, za tri rublje i šezdeset kopejki. Predstojalo nam je ispijanje kabla ove paklene smeše.

Verbalna ponuda sastojala se iz Leonove priče kako ga je rođena mati učila životu: uzimala bi album s fotografijama, sve sa samim znamenitim i zaslužnim ljudima, njenim udvaračima; počinjao je sa akademikom Ivanom Petrovičem Pavlovom. Bio je već naravno živi leš: veliki ruski naučnik, pritom iz svešteničke porodice, duboko religiozan i duhovan, preminuo je 1936. u osamdeset sedmoj godini, deset godina pre rođenja Leona i cvata njegove mamice. Izgledalo je da album počinje od makabričnog a ne ljubavnog plesa, cifre se nikako nisu slagale, a i nisu morale – anegdota nije nastala po zakonima aritmetike.

Ako je album s Pavlovom odista postojao, onda je Ivan Petrovič tamo mogao dospeti i iz drugih razloga, ne nužno lascivnih, ali Leonova priča nije počivala na istini, već na šali – zarad onog „eh, kako je rekao”, radi efekta koji sme da se ogreši i o rođenu majku, oca, pa i samog sebe da ne štedi, kao ni svoju ljubav prema znamenitostima, nesporno dostojnu podsmeha; evo, sve prihvatam, i pritom priznajem od koga zapravo potičem, tako je govorio Leon, ali to je, složićete se, oprostiva, umesna i tako mila slabost, da joj se sada možemo svi skupa slatko nasmejati.

I nasmejasmu se – svi osim Serjože: njega ove slojevite albumske refleksije nisu zanimale; očito mu je bilo dosadno, devojka mu se nije bila dopala, baš kao ni razgovori. Leon je, po običaju, spomenuo Ivana Aleksejeviča Lihačova, koji je preminuo nekoliko godina ranije, oni su se poznavali, i ispričao nešto o njemu, sočno i škakljivo, dabome, nazvavši ga „Vanjom”, i sa njega je prešao na Kuzmina, i tu Serjoža zlovoljno izjavi da mu se Kuzmin baš i ne dopada mnogo, da smo ga kao pesnika baš precenili. Ovo sam zapamtio zbog onoga što će se desiti sledećeg dana; došlo je, naime, do neprijatnog spora; ja, Leon i tip koji se ničim nije isticao zauzeli smo se za Kuzmina, dok su se dve devojke, ona Leonova i ona dovedena za Serjožu, opredelile za poslednjeg.

Dovedenoj to nije mnogo pomoglo, Serjoža je ubrzo klisnuo, a nas petoro smo se narokali šarolikom i pogubnom ponudom preostalom od jučerašnje gozbe. Prepustismo se pevanju i igranju, ali uopšte ne makabričnom: dovedena reši da nam prikaže striptiz, a onda raspali militari dens, ogrnuvši svoje mlade, gipke, veoma zgodne sisice Leonovim mantilom, kao svojevršnim šinjelom. Meki buržoaski Loden kreveljio se kabaretski agresivno. Posle je plesao svako sa svakim, grlismo se i ljubismo, i tip koji se ničim nije isticao najzad se istakao, i to u najboljem svetlu, beše to tulum i po, kad nema razlike ko, s kim i zbog čega. Kad sam se napokon iskobeljao ispod svih tih telesa, stigao je i Leon, i čak me i ispratio, obećavši da će mi telefonirati. I stvarno, tokom dana me je trgao telefonski poziv, sred užasne glavobolje.

Ali to ne beše on, već ona dovedena. Ko li joj je samo dao moj broj, i s kojom name-rom? Beše tiha i zamišljena.

– Samo da znate da ste u pravu – reče. – Celog jutra čitam Kuzmina, veliki je to pesnik. Posebno su mi se dopali ovi stihovi, čujte:

*Umiveni, odeveni
Posle noći ljubimo se,
Posle noći pune milja.
Iz servisa ljubičastog,
Kao s gostom, kao s bratom,
Pod maskama čaj pijemo.*

*I smeše se naše maske,
Ne susreću nam se pogledi,
usnice naše tihuju.
Pevaju „Fausta”, sviraju
Kao da za noć i ne znamo,
Oni noćni – nismo mi.*

Pucala mi je glava, ništa nisam razumeo, zašto me odjednom maltretiraju poezijom, ali ona je već završavala razgovor.

Ovo je zaista divna pesma, zar ne? Samo sam toliko htela da kažem. Želim vam sve najbolje.

A Leon se nije javio: ni tog dana, ni sledećeg, ni kroz tri dana. A četvrtog sam izbačen sa svog besmislenog instituta, trebalo je još u avgustu da tražim boravišnu dozvolu u Lenjingradu, a sada se već bližio kraj decembra, te ujedno i semestra, no ja to još nisam obavio, a svi rokovi su prošli; baj-baj, propali studentu, treba da požuriš u Moskvu i rešiš pitanje vojske, sa mojih osamnaest godina mogli su me pokupiti svakog časa.

U Lenjingrad sam se vratio tek posle nekoliko meseci, nisam se odmah povezao s Leonom, nije mi bilo do toga, a posle me je mrzelo, i mi se dugo, veoma dugo nismo videli, možda i nekoliko godina, sve dok me on nije iznenada pronašao.

– Ni Dante ne mogaše bez mineta – radosno viknu on, umesto pozdrava.

Smrkoh se.

– Da, da. Device naše još ga ne znaše, a Deljvig ga je već zaboravio.¹² To mi je poznato, Leone. Imate li nešto drugo da mi ispričate?

Ali Leon nije planirao ništa drugo da mi kaže, bio je već sasvim stondiran. Hiljadu puta sam ga video urokanog, u tome beše mnogo bodrosti i obećanja novih visina: votka isušuje i otrezvljuje. Ali sada sve beše drukčije. Tako je kad vas neko više ne očarava, kad vam sve na njemu postaje neprijatno, i on sam biva aljkav; na nas je padao mokr sneg, a njegov nepromočivi Loden upijao je vodu i sramotno bubrio, i loptasta dugmad oboriše glave. Leon se klatio s peta na prste, mrmljajući nešto. Nisam mogao da razumem šta. A onda sam razabrao: „I ponavljaju: ti.” I još jednom: „I ponavljaju: ti.” I treći put: „I ponavljaju: ti.” Ništa ne razumem. Nemojte mi dahtati otrovna isparenja u lice. Osim toga, mi smo na „vi”, Leone.

Više ga nisam video.

Serjoža tada nije bio sa njim i zacelo ga nije bilo ni u Lenjingradu, već je bio otputo-vao za Ameriku. Nikako da napišem onih nekoliko reči o njemu, mada čitaoce to svaka-ko posebno zanima. Ali i ne sećam se ničeg zanimljivog. U stvari, i nije bilo ničega.

Ne shvatam šta nas je povezivalo. Bio je dvaput stariji od mene, napunio je trideset i pet. Za mene to nikad nije bila smetnja, naprotiv. Bio je visok i lep, dopadao mi se, ali ne do vrištanja, ne tako, da se predaš i umreš, o ne! Čak ne ni toliko da zamolim roman od njega – jer znao sam da piše, Leon ga je nazivao piscem, i odnosio se prema njemu s poštovanjem, ali ja sam tada čitao Prusta, šta će mi Serjoža?

A šta li ću tek ja njemu? Ne mogu da odgovorim na to pitanje – ne razumem njegove razloge. Jedan osamnaestogodišnjak za odraslog muškarca može značiti ili naklonost ili teret. Nije se primećivalo ni jedno ni drugo. Biće da sam mu nečim imponovao. Da li time što sam poznavao Puškina i Carsko selo? – moguće, što jeste čudna ideja, ali nemam drugu. Mandeljštama su u „Sajgonu” znali svi, tačnije oni koji su umeli da čitaju, što nije mali broj, sastavili bi poduži red, a Puškina, s njegovim lipama i ivama – šačica, tu se nisu formirali redovi, to beše prava retkost. Ma, dovraga retkost, nije valjda da se ljudi po tome nalaze. A po čemu onda? Da nije po zajedljivosti? Naravno, u pitanju je zajedljivost, kako se samo nisam ranije setio, i moja, i njegova; tada sam upravo nju praktikovao

¹² Stih iz pomenutog travestiranog soneta A. Puškina. (Prim. prev.)

i forsirao, baš kao i on. Ja sam, sa svoje strane, oduševljeno i poletno dočekivao njegovo „eh, kako je rekao”, u najnovijem duhu, koji je već lebdeo u vazduhu, u duhu koji je potom i nazvan po njemu, budući zauvek povezan s njim.

To uopšte ne beše nalik Lodenu, nikakva zaštitnička mekota, sve je bilo oštro, surovo, brutalno, poput kožne jakne koju je nosio. Došao, video, bacio na kolena. I zapucao dalje. Nadgornjati je i značilo pobediti, baciti u blato, uz aplauze strogih i zahtevnih posmatrača. Za kozere iz prošlih vremena, za Izerginu, Rikovu ili Rakova, nije bilo većeg poraza, nego zateći nekog u tako ponižavajućem položaju. Komfor sabesednika beše zaloga tvoga spokoja: iz toga su zapravo nastali lepi maniri, kako oni najuzvišeniji tako i oni najništavniji: zmiya u čokoladi, zaslađeni otrov, nežni cinizam. U plemenitaškim invektivama to se podrazumevalo; Serjoža je pak bio plebejac – njegove verbalne packe odlikovala je bezobzirnost. Etikecija vodi računa o socijalnim raspletima, najrazličitijim, čak i kada se plemenitom čoveku fućka; to je nesvesna brižnost, ona mu je u krvi, ništa ne treba odbaciti, život je dug i promenljiv, zato je najbolja ona hula koja može da prođe kao pohvala, dvosmislenost je – naše sve. Živeći u mnogo posnije doba, Serjoža nije mario za socijalne ishode, njegova zajedljivost beše egzistencijalna, sekući kao na panju, predajući sve veze, njegova reč beše poput presude. Svet je tegoban i isprazan, ne zna za promene; dani, nedelje, meseci nižu se monotono, nalik jedan drugom, ništa nema smisla; ništa, osim reč, Serjožina reč, koja se rađa u izandaloj svakodnevicu na izdisaju, i ozaruje je, obasjava, ispunjava sobom, što i čini njenu jedinu sadržinu.

A svojim rečima, sada, šta se njima može reći o Serjoži, koga je zauvek nestalo? Kako smo hvatali red kod Ljuse, čekali da nam Stela skuva „kvadratnu”? Kako smo prelazili na alkohol? Kako smo išli s votkom na jednu, a potom, kao za modrom pticom, na drugu adresu, i svuda se napijali, negde se ispovraćali ili po'vatali, i odmah zaboravljali na to. I to mi je neki događaj.

Ne beše događaja; i zato nema ni prošlosti. Bilo je razdraganih replika, virtuoznih šala, magnovenih sazvučja, natuknica na ovo ili ono, i citata, citata, citata.

*Mrtvi Mišenjka međ alejama
Remenom puteljak poravnjava,
Mrtvi Pećenjka se s vencima,
A Volođa s otrebinama preganja.*

Eto, oni preostaše, ti citati, ne svoje, već tuđe uspomene, tuđi Mišenjka, tuđi Pećenjka, tuđi Volođa.

Leon je poginuo septembra 1980. godine na Krimu, tek što je kupio lubenicu na putu do kuće, kad ga je oborio jedan motociklista – neki bajker, dospeo iz budućnosti. A Serjoža postade spomenik, stoji tamo gde je nekad živio, u Ulici Rubinštejna, ali takav, kakav ovde nije bio – pretio i bronzan, voljen od celog naroda.

Nadežda Januarjevna umire 1996. godine, nismo se viđali u poslednje vreme.

Ja sam retko napuštao Moskvu, do noći sam sedeo u „Komersantu”, gde je pulsirao život, dok se ponovo gradio kapitalizam. Ali ništa od svega, u Rusiju se vratio Nikolaj Pr-

vi, koji nas, izgleda, nikada nije ni napuštao. „Olovne gadosti” koje je bičevala velika ruska književnost utvrdile su se za narednih hiljadu godina, a ja sam propustio one dragocene godine kada je još bila živa Nadežda Januarjevna, i kada sam mogao da se viđam s njom, da je slušam i dokazujem svoju odanost i ljubav. Jer to svakako beše ljubav. Ne prema Toći, ne prema Lavu Ljvoviču – njih više nije bilo, već prema Nadeždi Januarjevnoj, koja se pretvorila u njih, ovaplotivši ih kroz reč. Čulna prijemčivost slova i zvukova ravna je poljupcu, i ja zavoleh reč, to je ono što pokušavam da kažem. Jer ona zrači erosom, beznadežnim, kako mu i dolikuje.

Mantil marke Loden nisam kupio ni u svojim dvadesetim, ni u tridesetim, ni u četrdesetim godinama, a posle je to prestalo da bude važno. Ali prošle godine, dok smo bazali čuvenom rimskom ulicom *Governo Vecchio*, sa njenim starinskim radnjicama, Nikola i ja svratismo u jednu od njih, i u zabačenom čošku moj prijatelj iskopa nešto tamnozeleno. „Da li ti deluje poznato?” Beše to Loden od pre nekih pola veka, možda i nešto mlađi, kako ih razlikovati, pa nisu se menjali decenijama; mada nije bio nošen, nudio se u bescenje, falilo mu je samo jedno dugme; naspram donje rupice beše devičanska tkanina, netaknuta nikakvom iglom, tri mala dugmeta bila su na svom mestu, a od tri velika samo dva, od drveta, prevučena kožom, sa krstićem, i to je stavilo krst na celu kupovinu: bilo je jasno da se takvo dugme ne može nabaviti ni u prvom Rimu, a pogotovo ne u trećem.¹³ Možda bi se moglo potražiti u Londonu ili Beču. Pa da, u Beču, mantil je otuda, tamo se čuva na hiljade nedostajućih detalja, tamo vlada kult sitnica, predivnih i vazdušastih, tamo postoji muzej leptirova i sa njim sazvučan muzej smrti, tamo obožavaju Sisi, i sav onaj materijalni svet koji je ona blagoslovila pre mnogo godina, tamo se pomno čuva i ponosno izlaže naše dragoceno, tetošeno smeće, koje nazivamo antikvitetima. Uopšte uzev, let u Beč u potrazi za dugmetom – beše sasvim logična završnica kupovine mantila marke Loden.

Ali dugme s krstom nije se našlo ni u samoj Vijeni. Vlasnica carstva pucadi ponudi mi dugme odgovarajuće veličine, prevučeno isto takvom kožom – samo bez krsta. Problem s mantilom beše rešen, ali eh, eh, bez krsta,¹⁴ pomislim snuždeno – i odjednom spazim loptice, baš kao kod Leona: šest dugmadi – fudbalskih lopti, i bez oklevanja ih šćepam. Neka bude dva kompleta, oba su predivna, nema potrebe da biram, čemu dilema koji od njih da prišijem – kakva smejurija, pa ja ionako neću nositi Loden. Tako da sad posedujem različitu dugmad, i kad mi se prohte mogu da ih dodirnem, osetim, onjušim, zarijem zube u njih, liznem, pokušam svoje madlenice.

Leon je prepričavao anegdote od pre četrdeset godina, prošlo je još četrdeset godina, i sada ih prepričavam ja, stavljam u pokret bakinu šivaću mašinu, slažem pasijans. Za to je dovoljno uzeti ovu dugmad u ruke, ili ne, zašto ih uopšte uzimati? Moguće je u mislima prisloniti na mantil jedan komplet, a potom drugi, spojiti ih, promešati ih, razbacati po tamnozelenom suknu, skupiti i iznova promešati, rođaka Viridijana je odavno spremna da se karta. Moguće je napisati ovu rečenicu, trijumfalno se nakašljavši i pa-

¹³ Aluzija na Moskvu. (Prim. prev.)

¹⁴ Reminiscencija na stihove A. Bloka iz poeme *Dvenadcatъ*. (Prim. prev.)

rodično zaokruživši kompoziciju; a moguće je i oglasiti se spontano, pa će nastati istinska drama; a zašto sve to ne objediniti, da bi smeh i suze bili nerazdvojni i, šiknuvši uvis, u nezadrživom patosu, smesta se stropoštati, biti manji od makovog zrna, pritajiti se, zamreti. Ali u čemu je smisao svega toga, pa ništa se ne može vratiti, promeniti, pa čak ni evocirati ni opisati: nećeš liniju spojiti, ni obnoviti krug, nit svoje krivnje prognati jezu, i gledaju se tako, i ponavljaju: ti.¹⁵

(S ruskog prevela Draginja Ramadanski)

¹⁵ Stihovi iz pesme *Posle suda* M. Kuzmina. (*Prim. prev.*)